

NAHİV VE SARF İLİMLERİNİN DOĞUŞU ÜZERİNE

Arş. Gör. Soner GÜNDÜZÖZ*

I. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU

Sami dil ailesinden olan¹ Arapça Cahiliye döneminin sonlarında büyük bir ilerleme kaydetti. Çeşitli kabilelerin konuştukları lehçeler gelişti. Bütün bu lehçelerden beslenen şairlerin, şiirlerinde kullandıkları, hatiplerin konuşma yaptıkları yüksek bir edebi lehçe doğdu. Araplar kendi yurtlarında ticari yolculuklar yaparlar ve pek çok panayırlar kurarlardı. Bu panayırların en meşhurlarından biri Mekke ile Taif arasında Zulkade'nin başında kurulup yirmisine kadar devam eden Ukaz'dır. Daha sonra Zulkade'nin son on gününde kurulan Mecenne, Mecenne panayırından sonra Zulmeczaz panayırı kurulurdu. Bu panayırlar hayat için gerekli olan eşyayı bulundurmanın ötesinde bir takım edebi değerleri de ihtiva ederdi.² Arapça, bu panayırlarla³ ve saray çevreleri ile beslenmiştir.⁴

Kadim şair, daha miladi 6. asır'dan itibaren, sanatının en mühim malzemesi olan gelişmiş ve lügat hazinesi son derece zengin bir dile sahipti. Bu dilin tekamül safhalarını müşahede edebilmemizi sağlayacak mahsuller yoktur. Sadece Arap yarım adasında mevcudiyeti bilinen muhtelif lehçelere rağmen en eski numunelerinde şairlerin umumiyetle müşterek bir şiir dili kullandıkları görülmektedir. Bu müşterek edebi lehçenin menşei öteden beri araştırılmış ilk islam müellifleri bunu muhtelif kabilelerin lehçelerinde aramışlar ve sonraları da umumiyetle Kureyş kabilesine bağlamışlardır.⁵ Kureyş lehçesi en fasih lehçe kabul edilmiştir. Dil bilginleri genellikle Cahiliye döneminde istisnaları

* O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi

¹ Abdurrahman Fehmi, Medresetu'l-Arab, s.18; Mehnet Fehmi, Tarih-i Edebiyat-ı Arabiye s.79

² et-Tantavi, Neş'etu'n-nahv ve Tarihu eşheri'n-nuhah giriş.

³ Mehmet Fehmi, a.g.e,s.93: Arabistan'ın muhtelif yerlerinde bulunan panayırlar hak. bkz. Said el-Afgani. Asvaku'l-Arab Fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm, Dimeşk, 1960

⁴ DİA, III, 287.

⁵ Çetin, Eski Arap Şiiri, s.44.

hissettirmek derecede umumileşmiş bir edebi lehçenin (edebi koine) bulunduğu bahsederler.⁶ Hz. Peygamber (SAV) de kendisinin fasih olmasını Kureyşten olmasına bağlamıştır. Şöyle ki: "Ben Arapların en fasih olanıyım. Çünkü Kureyş'tenim Benu Sa'd b.Bekr içinde yetiştim."⁷

İslâm'la beraber fetihler gerçekleşip Araplar, İranlılar, Bizanslılar ve Habeşlilerle karıştılar. Pek çoğu İslâm'a girdiler. Güçleri dahilinde Arapça'yı öğrenmeye başladılar. Araplarla bu milletler arasındaki temasa bağlı olarak Arapların bir çoğunun dilleri bozulmaya ve başlangıçta azda olsa konuşma dilinde Lahın (Nahive muhalif hatalı konuşma) yayılmaya başladı.⁸ Aslında lahın Hz Peygamber (SAV)'in döneminden beri azda olsa vardı. Bir sahabe Hz. Peygamber (SAV)'in huzurunda lahın yapmış bunun üzerine Hz. Peygamber (SAV): "Kardeşinizi düzeltin. Çünkü o yanılmıştır." buyurmuştur.⁹

Hz. Peygamber (SAV)'in döneminde Suheyb, Rum; Selman, Fars; Bilal ve Hashas oğullarının kölesi Suheym Habeş aksanıyla konuşurlardı.¹⁰ Hz. Peygamber (SAV) devrinde lahının bizzat bu isimle bilindiğine es-Suyuti (ö 911/1505) şu hadisle işaret etmektedir. "Ben Kureyş'tenim Benu Sa'd içinde yetiştim. Ben asla lahın yapmam."¹¹ Lahın dil tedvininde, ceminde ve nahiv kaidelerinin oluşturulmasında ilk amil sayılır.¹²

Hz. Ebubekir (ö.13/634): "Bır yeri hafz edip okumamam lahın yaparak okumamdan daha iyidir." demiştir.¹³ Kaynaklarda Hz Ömer'in kötü ok atıp isabet kaydettiremeyen bir topluluğa raslayıp onları kınadığı onların da lahınlı bir ifade ile "إنا قوم متعلمين" "Şüphesiz biz bunu yeni öğrenmekteyiz" dedikleri onun da öfkelenerek: "Allah'a yemin ederimki dilinizdeki hatanız bana okçuluktaki hatanızdan daha

⁶ Çetin, a.g.e., s.44.

⁷ el-Acluni, Keşfu'l-Hafa I,232; es-Suyuti, el-Muzhır I,210;es-Suyuti er-Riyadu'l-Enika s.96;Azzam, Batal s.66-68; Kadı iyaz,eş-Şifa s.80; A.Emin, Duha'l-İslâm, II,248

⁸ Said el-Afgani, Min tarihi'n-nahv s.8

⁹ el-Hamavi, Mucemü'l-Udeba, I,82; el-Muzhır, II,396;İbn Cinni, el-Hasais, II,8

¹⁰ et-Tantavî, a.g.e., s.8.

¹¹ el-Muzhir II,397; el-Afgani, a.g.e, s.8

¹² el-Afgani a.g.e s.8; İbnu'n-Nedim, el-Fihrist s.60; İ.A, IX,34; Mehmet Fehmi, a.g.e. s.132 vd.

¹³ el-Muzhir, II, 397.

ağır geldi" ve "Ben Allah'ın Resulünden işittim ki Allah dilini ıslah edene merhamet eder." dediği zikredilir.¹⁴

İbn Cinni (ö. 392/1001)'nin rivayet ettiğine göre Hz. Ömer'in valisi Ebu Musa el-Eş'ari (ö.42/662-63)ona içinde lahın bulunan bir mektup gönderdi. Bu mektup yanlış olarak " من أبو موسى " diye başlıyordu. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebu Musa'ya "katibini kamçıla " diye emir verdi.¹⁵

Bir adam Ziyad'ın huzuruna girip ona hatalı bir şekilde: " إن أئبنا ملك وإن أئبنا ميراثنا من أبانا " "Şüphesiz babamız öldü ve kardeşimiz babamızdan kalan mirası gasp etti." demiş. Bunun üzerine Ziyad:"Nefsinden yitirdiğin malından yitirdiğinden daha çoktur." demiştir.¹⁶

Hasan el-Basri " الشيطان " kelimesinin Cemii hakkında vehme kapılmış ve ayetteki¹⁷ " الشياطين " kelimesini Cem-i müzekker salim yaparak " الشياطين " şeklinde okumuştur. Ebu Müslim el-Horasani (ö.137/755)kelimeleri güzel seçer manayı iyi verirdi ama " قلت لك " diyeceğine " قلت لك " derdi.¹⁸

Bunlardan daha kötüsü lahın Kur'an kıraatına da sirayet etmiştir. Hz. Ömer'in hilafeti sırasında bir bedevi şehire gelerek "Allah'ın Muhammed'e indirdiğinden bana kim okur?" demiş. Bir adam ayeti¹⁹ hatalı okuyarak " ورسوله " kelimesini "merfu" okuması gerekirken "mecrur" okumuştur. Ozaman mana bozulmuş ve "Allah müşriklerden ve Muhammed'ten uzaktır olmuştur. Hz. Ömer bu olay üzerine Kur'an'ı sadece dili bilenlerin okumasını emretmiştir.²⁰

Ebu Amr b.el-Ala (ö.154/770) Basrada iken üzerinde yanlış olarak " لأبو فلان " yazılı yükler görmüştür. Bunun üzerine: "Ey

¹⁴ el-Cahız, el-Beyan ve't-Tebyin II,219

¹⁵ el-Afgani,a.g.e.s.11; et-Tantavi,a.g.e.s.9

¹⁶ ed-Dineveri, Uyunu'l -Ahbar II,159

¹⁷ Şuara, 210.

¹⁸ Neş,etu't-tasrif ve tetavvuruhu s.10

¹⁹ Tevbe, 9.

²⁰ İbnu'l-Enbari,Nuzhetu'l-Elibba s.8

Rabbim, hem lahın yapıyorlar hem de kazanıyorlar” diyerek hayretini dile getirmiştir.²¹

el-Cahız (ö.255/868) badiyede işitilen ilk lahının " عصاي " yerine " عصاتي " olduğunu rivayet etmiştir.²²

Lahın, nefis elbisedeki yırtıktan daha çirkin görülüyordu.²³ Ebu'l-Esved (ö.67/686) diyor ki: "Ben lahını çiğ etin kokusu gibi ağır bir koku telakki ediyorum."²⁴

el-Haccac, Yahya b. Yamer el-Leysi (ö.129/746)'yi kendisinin bir ayette lahın yaptığını farkettiler diye Horasan'a sürmüştür.²⁵

Daha H.I. asırda lahın bu seviyeye ulaşmıştı. Araplar İslâmı beraber başka milletlerle karışmaya başlamışlar ama hala insanlar meşhur "lahın yapana hürmet yoktur" sözünü unutmamışlardı.²⁶

Araplar'ın İslâm'ın zuhuruyla beraber Arap olmayanlarla karışması üzerine Arapçada görülen ilk ihtiyaç nahive taalluk etti.²⁷ Fakat bununla beraber sarfla ilgili yani müfredlerde de lahın görülmekteydi.²⁸

Nahivin bir bilim olarak doğuşu İslâm'ın ilk dönemlerinde olmuştur. İslâm'dan önce Arapları bunun üzerinde düşünmeye sevk eden bir sebep bulunmamıştır. Çünkü fitraten üzerinde buldukları bir tabiat gereği konuştuklarından Cahiliye döneminde ona ihtiyaçları yoktu.²⁹

Nitekim şair:

ولست بتحوي يلوك لسانه ولكن سليقي أقول فأعرب

"Ben dilini geveleyip duran bir nahivci değilim fakat selikiyim yani düşünmeksizin sahih konuşan biriyim. Konuşunca nahive uygun

²¹ el-Kıfti, İnbahu'r-ruvâh, II,319

²² el-Afgani, a.g.e, s.11; et-Tantavi s.11

²³ el-Afgani, a.g.e., s.11.

²⁴ ez-Zubeydi, Tabakatu'n-nahviyyin ve'l-lugaviyyin s.22

²⁵ ez-Zubeydi, a.g.e., s.28.

²⁶ en-Nuzhe, s.245.

²⁷ Mehmet Zihni Efendi, el-Müntehab fi kavaidi's-sarf s.7

²⁸ el-Cahız, a.g.e II,219; Uyunu'l-Ahbar II,160

²⁹ et-Tantavi, a.g.e., s.12.

konusmuş olurum." demektedir. Araplar düşünmeden ve bir dil kanununa bağlı kalmadan konuşurlardı. onların yegane kanunları içlerinde bulunan dil melekesiydi. Fakat bazı bilginler Araplar'ın eskiden beri dil üzerinde düşündüklerini, dillerinin kolayca ve bilinçsiz bir şekilde meydana gelmeyip bilakis Arapça kanunu ile ilgili bir uzman ıktan geçtiğini iddia etmişlerdir. Onlara göre nahiv günlerin üzerinden geçtiği eski bir ilimdir. Sonra İslâmi dönemde Hz. Ali (ö.40/661)'nin yönlendirmesiyle Ebu'l-Esved ed-Dueli'nin eliyle yenilenmiştir. Böyle düşünenlerden biri de "esSahibi " adlı kitabın yazarı Ahmet b.Faris (ö.395/1003)'tir.³⁰

II. NAHİV İLMİNİN KURUCUSU KİMDİR ?

Nahiv ilminin H.I.asrın ikinci yarısında kurulduğu ve bu ilmin kurucusunun ise Ebu'l-Esved olduğu kabul edilmektedir.³¹

Rivayetlere göre onu nahivi vaz etmeye sevk eden olay şudur. Çok sıcak bir günde kızıyla beraber evlerinin damında oturmakta iken kızı sıcaktan taaccubunu ifade etmek isteyerek yanlışlıkla istifham manasında : " مَا أَشَدُّ الْحَرِّ " sıcaklığın en şiddetli olduğu zaman nedir? demiştir. Babası ise kızının sorusuna cevaben "kızım yazın sıcaklığın en şiddetli olduğu zamandır ki biz şimdi o günlerde bulunuyoruz." demiştir. Bunun üzerine kız şaşırmış hatası ortaya çıkmış ve Ebu'l-Esved onun "taaccubunu" ifade etmek istediğini yani "hava ne kadar sıcaktır." demek istediğini anlayıp kızına: O halde " مَا أَشَدُّ الْحَرِّ " de demiştir. Sonra taaccub babını, fail ve mefulun bih bablarını yazmıştır.³²

Diğer bir rivayette de bir gece kızı Ebu'l-Esved'e istifham sigasıyla " مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ " demiş babası kızının gök yüzündeki en güzel şeyin ne olduğunu sorduğunu zannederek " نَجْوَاهَا " "

³⁰ et-Tantavî, a.g.e., s.12-13.

³¹ el-Fihrist s.59; Taşköprizade, Miftahu's-saade s.49; el-Muzhir, 11,246; DİA III,297; ez-Zubeydi, a.g.e., s.21; Abdurrahman Fehmi, a.g.e s.30; Arslan, Birgivi, s.131, İnbahu'r-ruvâh I.5; ez-Zirikli, el-Alam, III,340

³² ez-Zubeydi, a.g.e, s.21; Miftahu's-saade s.149; Neş'etu't-tasrif s.19

yıldızlarıdır cevabını vermiştir. Bu olayın arkasından taaccub ve istifham bablarını yazmıştır.³³

Değişik rivayetler olmakla beraber Ebu'l-Esved'i nahiv konusunda düşünmeye teşvik eden kişinin Hz. Ali olduğu kabul edilmektedir.³⁴

Bir rivayette Ebu'l-Esved diyor ki: "Birgün Hz. Ali'nin yanına girdim. Onu düşünceli bir halde buldum. Bunun üzerine ona ne konuda düşündüğünü sordum. Günler sonra ona tekrar uğradığımda bana bir sahife verdi. Bu sahifede şunlar yazılıydı. "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla dilin tamamı isim, fiil ve harften oluşur. Sonra dedi ki: "Bunu takip et ve bulduklarını bana ekle." Ebu'l-Esved sözüne devamla ben bir şeyler topladım. Bunları ona sundum. **إِنْ** ve benzerleri de bunlardandı. Fakat **لَكِنَّ** yi zikretmemiştim. Bunun üzerine "niçin onu terkettin?" dedi. Ben: "onun bu harflerden olduğunu düşünmemiştim" dedim. O: "onu da ekle" dedi. Yine Ebu'l-Esved: "Her ne zaman nahivle ilgili bir konuyu ele alsam Hz. Ali'ye arz ederdim ta ki kifayet hasıl olsun. Sonunda bana derdi ki: " **ما أحسن هذا النحو الذي قد نحوت** "Takip etmiş olduğun bu yol ne kadar güzeldir." demektedir.³⁵

Yine Hz. Ali dile dair bulduğu kaideleri Ebu'l-Esved'e açıklayarak "bu minval üzere yap manasında" "**أَنْحُ نَحْوَهُ**" demektedir. İşte nahiv kelimesinin Hz. Ali'nin bu sözlerinden geldiği söylenmektedir.³⁶

Bazı rivayetlerde Ebu'l-Esved'i nahiv konusunda düşünmeye sevk edenin Ziyad,³⁷ bazılarında ise Hz. Ömer olduğu

³³ en-Nuzhe s.10; et-Tantavi, a.g.e, s.18; Neşetu't-tasrif s.19

³⁴ en-Nuzhe, s.4; ez-Zubeydi, a.g.e s.21

³⁵ İnbahu'r-ruvah l'39 vd.; Mu'cemu'l -Udeba XIV,49-50; Neşetu't-tasrif s.16; et-Tantavi, a.g.e., s.17

³⁶ el-Muntehab s.8; el Afgani, a.g.e, s.27; Nahiv kelimesi yol, yöntem, tarz, yönelmek manalarına gelir. Bazen zarf bazen isim olur. Nasıl "Fıkah" mastarken bir ilme ad olmuşsa "nahiv" de aynı şekilde bir ilme ad olmuştur. bkz. Lisani'l-Arab, VI, 4370.

³⁷ ez-Zubeydi, a.g.e. s.26; es-Sirafi, Ahbaru'n-nahviyyin el-Basriyyin s.17-18; inbahu'r-ruvah, l,40; ez-Zencani, Tarihu'l-Kur'an s.87; el-Fihrist s.60; İbn Hallikan, Vefayatu'l-Ayan 11,216-217; ed-Dani, el-Muhkem fi nakdi'l-Mesahif s.3-4

söylenmektedir.³⁸ Her ne kadar bazı rivayetlerde bu ilmin kurucusu olarak Hz. Ali gösteriliyorsa da bundan Hz. Ali'nin Ebu'l-Esved'i teşvik etmesinin anlaşılması kanaatimizce daha doğrudur.

Bir rivayette Hz. Ali'nin bu ilmi ortaya koyuş sebebi bir bedeviyi ayeti:³⁹ " لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئِينَ " şeklinde yanlış okurken duyması gösterilmektedir.⁴⁰

Diğer bir rivayette "bir kadın Hz. Muaviye (ö.60/680)'nin huzurunda imale yapılmayacak yerde imale yaptı. Muaviye bundan hoşlanmadı.Hz. Ali'ye haber gönderdi. O ise Ebu'l- Esved'e" inne" "izafet"ve"imale"bablarını oluşturmasını emretti." denilmektedir.⁴¹

Ayrıca nahiv ilminin kurucusu olarak Abdurrahman b.Hurmuz (ö.117/735)ile Nasr b.Asım el-Leysi(90/708)'nin adları zikredilir se de bunların nahivi Ebu'l-Esved'ten öğrendikleri bilinmektedir.⁴²

Bu bağlamda diyebiliriz ki: İslâmiyet'ten sonra Arap Edebiyatında filoloji çok erken bir devrede çeşitli şubeleriyle başlamış izahı güç bir hızla gelişmiştir. Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılması, her türlü bozulma tehlikesine karşı korunabilmesi klasik Arapçanın lügat hazinesinin derlenmesini yapısının, gramerinin tespitini hatta üslup araştırmalarını gerektirmiştir. Bu sebeple Arap Edebiyatında filolojiye dair çalışmalar Kur'an-ı Kerim'in yazılması, kitap haline getirilmesiyle başlamış ve bu arada gramer Kur'an-ı Kerim'de yazının ıslahı çalışmalarına bağlı olarak doğmuştur. Nitekim gramerle sıkı sıkıya bağlı ilk çalışma Ebu'l-Esved tarafından Kur'anda kelime sonlarının harekelenmesi olmuştur. O, mushafı ilk harekeleyen kişidir.⁴³

Bu olayın şu şekilde olduğu anlatılır: Ebu'l-Esved bir katip seçti ondan mushafı ve mushaftaki mürekkepten başka renkte bir mürekkebi almasını istedi. Fetha yerine harfin üzerine bir nokta, kesre yerine

³⁸ en-Nuzhe s.8;et-Tantavi,a.g.e.s.15;el-Afgani,a.g.e.,s.11

³⁹ el-Hakka, 38.

⁴⁰ Et-Tantavî, a.g.e., s.15.

⁴¹ Miftahu's-Saade, s.148.

⁴² en-nuzhe s.11;DIA I,36;ez-Zubeydi,a.g.e.s.3;el-Hindavi, Menahicu's- Sarfiyyin s,52

⁴³ Miftahu's-saade, s.149; el-Muzhir II,389; ez-Zübeydi, a.g.e s.21; İnbahu'r-ruvah I,51; ez-Zirikli, a.e.g, III,340

harfin altına bir nokta, zamme yerine harfin önüne bir nokta, sükun yerine de iki nokta koydurdu.⁴⁴

Başka bir rivayette mushafi ilk noktalamanın Yahya b. Yamer olduğu söylenmektedir.⁴⁵

Kuran'ı ilk harekeleyenin Nasr b. Asım olduğu da söylenirse de⁴⁶ bu ikisinin Ebu'l-Esved'in öğrencileri arasında yer aldığı unutulmamalıdır.

Nahiv konusunda en büyük payın Halil b. Ahmet (ö.175/791)'e ait olduğunu söyleyenler de vardır.⁴⁷

Bazı müsteşrikler nahiv ilminin Yunanlılardan alındığını iddia etmişlerdir. Çünkü Nahiv Irak'ta doğmuş bir ilimdir. Bu görüşe göre bu ilim Arapların ancak Süryaniler'le karşılaşarak onların kültürlerini öğrenmelerinden sonra oluşmuştur. Süryanilerin ise Yunanlılardan tevarüs ettikleri eski bir nahivleri vardı.⁴⁸

Diğer bir görüşe göre nahivi başlangıçta Araplar icad ettiler fakat Irak'ta Süryanilerden Yunan felsefesini öğrenince nahiv hakkında yeni şeyler de öğrenmiş oldular.⁴⁹

Bir görüşe göre de nahiv Hz. Peygamber (SAV)'in emri ile oluşturulmaya başlamıştır. Hz. Peygamber (SAV)'e Kuran'ın hangi ilmiyle uğraşmanın daha hayırlı olduğu sorulunca o, irabını yapınız, gariblerini araştırınız cevabını vermiştir.⁵⁰

Kanaatimize göre nahivin kurucusu olarak Hz. Peygamber'i kabul etmek yanlıştır. Kaldı ki Mütেকaddimin'den olan bilginler arasında nahivin kurucusunun Ebu'l-Esved olduğunda ve onun nahivin temel prensiplerini Hz. Ali'den aldığında nerede ise icma vardır.⁵¹

⁴⁴ el-Fihrist, s.60.

⁴⁵ ez-Zehabi, Tarihu'l-İslâm IV,68; ed-Dani, a.e.g, s.5-6

⁴⁶ İbn Hallikan, a.e.g., I,344; ed-Dani, a.e.g., s.6

⁴⁷ İbn Hallikan, a.e.g., I,344; ed-Dani, a.e.g., s.6

⁴⁸ et-Tantavî, a.g.e., s.14.

⁴⁹ et-Tantavî, a.g.e., s.15.

⁵⁰ Ebu Hayyan el-Endelusi, Tefsiru Bahri'l-Muhit, I,12-13

⁵¹ Hindavi, a.g.e., s.52.

Ebu'l-Esved 'ed-Dueli nahivin mucidi, İbn İshak el-Hadrami (ö.117/735) illetlerini açıklayan kişi, İsa b. Ömer (ö.149/811) bu sahada ilk telif veren kişidir denmiştir.⁵²

Kaynaklar nahiv ilminin Basra'da doğduğunda ittifak ederler. Basra'da gelişmiş, felsefesini orada oluşturmuştur.⁵³

Aşağıdaki rivayet de nahivin kurucusunun Ebu'l-Esved olduğunu teyit etmektedir.İbn İshak anlatıyor:el-Hadise şehrinde Muhammed b. el-Huseyn adında ibn Ebu Bure diye maruf bir kitap koleksiyoncusu vardı.Onun daha benzerini kimsede görmediğim, nahiv, lugat, edebiyat hakkında Arapça kitapları ihtiva eden bir koleksiyonu vardı.Bana bazı el yazması kitapları gösterdi.Tetkik ettim.Hayretle karşıladım. Nahivin Ebul-Esved'ten alındığını kanıtlayan kitabı gördüm.Bunlar dört varaktı. zannediyorum Çin kağıdındandı. Orada Yahya b.Yamer hattı ile Ebu'l-Esved'ten fail ve meful hakkında bir konu yer alıyordu."⁵⁴

Bütün bu görüşlerin yanında "nahiv ilmi tevkifidir." Diyen bir görüş daha vardır ki" Allah Hz. Adem'e bütün isimleri öğretti"⁵⁵ ayetini kendisine dayanak noktası almıştır. Bu görüşü savunanlardan Ahmed b. Faris, Araplarca nahivin terminolojisinin tevkifi olarak bilindiğini söylemiştir.

Biz,bu ayetin tefsirine müracaat ettiğimizde bütün isimlerden kast edilenin varlıkların isimlerinin olduğunu, Allah'ın Hz. Adem'e kap-kacak, hayvan tersi ve kepeceye kadar basit şeylerin ismine varıncaya kadar öğrettiğini görüyoruz.⁵⁶

Bazı bilgiler dillerin tevkifi olduğu görüşündedir.Bu konuda pek çok tartışma yapılmıştır.⁵⁷ Ancak eşyanın isminin Hz. Adem'e öğretilmesi dil terminolojisinin ona öğretilmiş olmasını gerektirmez.

⁵² ez-Zeyyat, Tarihu'l-Edebi'l-Arabi s.360

⁵³ K.T.İ.A II.Fasikül s.151; el-Afgani, a.g.e. s.14

⁵⁴ el-Fihrist, II, 40-41

⁵⁵ el-Bakara, 31.

⁵⁶ es-Suyuti, Tefsiru'l-Celaleyn s.5-6

⁵⁷ Konu hak.bkz.Tefsiru'l-Kebir ev Mefatihul-Gayb,Fahreddin Razi, I,594, Kahire, 1991, mesela Allah'ın Meleklerle hitabı, bu hitaptan önce bir. dilin varlığını gerektiriyor.

Nahiv ilmini Ebu'l-Esved'ten Yahya b. Yamer, Anbesetu'l-Fil (100/718 den sonra), Nasr b. Asım, Ata b. Ebu'l-Esved vd. almıştır.⁵⁸

Yüz sene sonra Ebu'l-Esved'in öğrencilerinden Küfe'ye gidenler Küfe medresesini kurdular.⁵⁹

Basra ve Küfe ekolleri arasındaki ihtilafın sebebi Basralıların sema (işitme)'yı kabul ederlerken Küfe'lilerin kıyasa önem vermeleridir. Basra'lılar ancak mecbur kaldıklarında kıyasa önem veriyorlardı. İlmî, halis fasih Araplar'dan alıyorlardı. Çünkü Basra'da yabancı unsurlarla dilleri bozulmamış Araplar çoktu ve Basra badiyeye yakındı. Küfeliler'e gelince onlar İranlılar ve Nabatlılarla karışmışlardı. Bu sebeple Küfe ekolü meselelerin çoğunda kıyasa baş vuruyorlar ve bedevilerden bir şey alma ve onları meselelerinde hakem tayin etme yoluna gitmiyorlardı. Basra alimleri dirayet bakımından daha ileri, rivayet bakımından da daha güvenilirlerdi. Fakat Abbasiler, Küfelileri hem siyasi maksatlarla hemde Küfe Bağdat'a yakın olduğundan tercih ettiler ve hilafet merkezinde onların ekolleri yayıldı. Daha sonra iki ekolün karışımı olan Bağdat ekolü doğdu. Gene nahivin Endülüs'e ulaşmasıyla Endülüs ekolü doğdu.⁶⁰

Tarihin ışığı altında nahiv ilmi dört döneme ayrılır:

1. Kuruluş ve Oluşma Dönemi (Basra d.)
2. Gelişme ve İlerleme Dönemi (Basra ve Küfe d.)
3. Olgunluk Dönemi (Küfe d.)
4. Tercih Dönemi (Bağdat, Endülüs, Mısır, Şam d.)⁶¹

Birinci dönem nahivin kurucusu Ebu'l-Esved (ö.67/686) ile başlar, Halil b. Ahmet (ö.175/791)'e kadar sürer. Nahivin teşekkül edip bir ilim halini alması Emeviler döneminde son bulmuştur. İlk dönemde edebiyatçı hem bir nahivci hem bir sarfçı hem de lugatçı idi.⁶²

İkinci dönem Basralı Halil b. Ahmet, Kufeli Ebu Cafer er-Ruasi (ö.187/803) zamanından el-Mazini (ö.247/861) ve İbnu's-Sikkit

⁵⁸ İnbahu'r-rıvâh 11,382; el-Afgani, a.g.e., s.32

⁵⁹ el-Afgani, a.g.e., s.32.

⁶⁰ ez-Zeyyat, a.g.e., s.365.

⁶¹ et-Tantavî, a.g.e., s.27.

⁶² et-Tantavî, a.g.e., s.27.

(ö.244/858) çağına kadar sürer. Bu dönemden itibaren sarf bahisleri nahiv kitapları içerisinde görülmeye başlamış ve nahiv kelimesi ikisine de ortak ad olmuştur.

Bu içişelik uzun bir süre devam etmiş hatta müteahhir alimlerin bazı kitaplarında da görülmüştür. Bu yüzden bazı bilginler nahivi "hem ifrad hem terkiib bakımından Arapçanın durumlarının bilindiği bir ilimdir." şeklinde tarif etmişlerdir. Bu dönemde yazılan ilk telif eser er-Ruasi'nin el'Faysal adlı kitabıdır.⁶³

Üçüncü dönem ise, H.III asrın sonlarına kadar devam etmiştir.⁶⁴

Dördüncü dönem, tercih dönemi ve Bağdat ekolünün dönemidir. Bağdat ekolü, Basra ve Küfe anlaşmazlıklarını giderip senteze ulaşan guruptur. Zamanla bu hareket genişlemiş artık H.IV. asırda bu ekolün kendisine mahsus görüşleri ortaya çıkmıştır.⁶⁵

III. H.II. YÜZYILIN ORTALARINA KADAR SARFIN NAHİV İLE BİRLİKTE' DEĞERLENDİRİLMESİ VE HER İKİSİNE BİRDEN el-ARABİYE ADININ VERİLMESİ

Lugat manası ve ıstılah olarak kullanılış sebebi bir yana nahiv kelimesi başlangıçta "morfoloji" ve "Sentaksı" içine alan geniş manasıyla "Gramer" karşılığı olarak kullanılıyordu. Ancak III. yüzyılda morfoloji sarf adıyla hemen ayrı bir ihtisas sahası haline geldi. Nahiv daha çok sentaksı ifade etti. Lugat ilmi ise daha başlangıçtan itibaren bunların yanında sınırları daha belirgin bir alandı.⁶⁶

İslâmın ilk yıllarına döndüğümüzde nahivle ilgili lahının yanında çok açık şekilde Sarfa bağlı dil lahınının ortaya çıktığı görülür. Sarfla ilgili bazı lahın örnekleri verelim: Ebu'l-Hasan el-Medaini anlatıyor: Sabiku'l-Ama ayetteki⁶⁷ المصور kelimesini ism-i fail olmasına rağmen, ism-i meful olarak okuyordu. İbn Caban onunla

⁶³ et-Tantavî, a.g.e., s.32.

⁶⁴ et-Tantavî, a.g.e., s.37.

⁶⁵ et-Tantavî, a.g.e., s.27.

⁶⁶ DİA, III, 296.

⁶⁷ Haşir, 24.

karşılaştığı zaman "Ey Sabık Allah'a şirk koştüğün harfe ne oldu ?" derdi.⁶⁸

Cerir'in oğulları Nuh ve Bilal Acem'den olan annelerine demişler ki: Yanımızda insanlar varken konuş. Bir gün kadın kelimelerde lahın yaparak şöyle dedi: "يا نوح حذر ان رجل في عجان أملك" "Ey Nuh, annenin hamuruna fareler girdi. O, "zal"ı "dal"a çeviriyor "cim"i dammeliyor (العجين) kelimesini ise (العجان) okuyordu.⁶⁹

Ziyad b. Ebih'nin kölesi el-Fil efendisine şöyle demiştir. (أيها الامير أحدوا لنا هيمار وحش) Bununla (أهدوا لنا حمار وحش) "Ey Emir bize bir yaban eşeği hediye ettiler" demek istiyordu. Tabi Ziyad bundan hiç bir şey anlamadı ve "sen ne demek istiyorsun?" diye sordu. Köle bu sefer: (أحدوا لنا أيرا) dedi (أير) ile (عير) yani "eşek hediye ettiler demek istiyordu. Bunun üzerine Ziyad:"önceki gibi söyle.O daha iyi idi" demiştir.⁷⁰

IV. SARF İLMİNİN KURUCUSU KİMDİR?

Sarf ilminin kurucusu konusunda bildiğimiz mütekaddim alimlerden hiçbiri birşey söylememiştir. Herhalde bunun sebebi onların sarfa nahivden bağımsız bir ilim olarak bakmamış olmalarıdır. Sarfi nahivden bir cüz olarak görüyor ve onun doğuşunu nahivin doğuşuna paralel değerlendiriyorlardı. Bu iki ilim adına yapılan araştırmalarda her iki ilim için nahiv terimi kullanılıyordu.

Sarfin kurucusu hakkında muteahhir bilginlerden ilk defa görüşünü açıklayan Ebu Abdullah Muhammed b.Süleyman el-Kafici (ö.879/1474) dır. Bilginlerin Muaz(r.a)'ın sarfi kuran ilk kişi olduğunda ittifak ettiklerini söyler.Onun busözünden Muaz ile kast ettiginin sahabı Muaz b.Cebel olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu cümleyi sahabeye itlak etmiştir. Fakat Celaleddin es-Suyuti (ö.911/1505),

⁶⁸ el-Cahız, a.g.e., II,129; Uyunu'l-Ahbar,160

⁶⁹ el-Cahız, a.g.e., II,213

⁷⁰ Uyunu'l-Ahbar, II,109; el-Cahız, a.g.e., I,73, II,213

kafici'nin iddiasının doğru olmadığı görüşündedir.⁷¹ es-Suyuti sarfi tesis eden ilk kişi Muaz el-Herra (ö.187/803)'dir der.⁷²

Sarfin kurucusunun Muaz el-Herra olduğu kanaatimizce doğru değildir.Çünkü bu ilim daha önce nahivin içinde ve el-arabiye adı altında nahivle beraber ele alınıp işleniyordu.

Aslında Muaz el-Herra sarfa tahsis edilmiş ilk araştırmayı yapan kişidir ve mütekaddim alimlerin "tasrif" adını verdikleri "temrin meseleleri"üzerinde çokça durmuştur ancak bu dar çerçevede kayıtlayarak Muaz sarfin kurucusudur sözü doğru olabilir.⁷³

Muaz b. Muslim el-Herra, Hire elbiseleri satardı. Hire Horasan'da bir şehirdir. ⁷⁴ Abdülmelik b. Mervan (ö.86/705) döneminde doğdu. Küfe'de yetişti. Mukri idi. Kıraatte bazı rivayetleri vardı. Hem nahiv hem sarf hakkında eser verdi. Fakat eserleri günümüze ulaşmamıştır. Muaz Küfe nahiv ekolünü kuran Muhammed b. Sare er-Ruasi (ö.190/805)'nin amcasıdır.⁷⁵

es-Suyuti'nin nakline göre, Abdülmelik'in hocası Ebu Müslim, nahivci Muaz el-Herra'nın nahiv hakkında bir kişi ile münazara yapıp Muaz'ın ona " يا فاعل افعل " dan nasıl " توؤهم أَرَأُ " dersin? dediğini işitmiş; bu konuşmadan hiç bir şey anlamamış ve onların yanından ayrılıp şu beyitleri söylemiştir.

قد كان أخذهم في النحو يعجبني حتى تعاطوا كلام الزنج والوم
لما سمعت كلاماً لست أفهمه كأنه زجل الغربان و اليوم
تركت نحوهم و الله يعصمني من التعم في تلك الجرائم

I- Onların nahiv adına yaptıkları tartışmalar beni şaşkına çeviriyor, onlar zencilerin ve Romalıların konuştukları gibi konuşuyorlar.

II- onların konuşmalarından bir söz duyunca anlamıyorum. Kargaların ve baykuşların bağırişları gibi.

⁷¹ el-Hindavi, a.g.e., s.53

⁷² el-Hindavi, a.g.e., s.54

⁷³ Abdulhamid Muhammed Muhyiddin, Durusu't-tasrif ve tetevvuruhu, s.9

⁷⁴ ez-Zubeydi, a.g.e., s.25

⁷⁵ A.M Muhyiddin, a.g.e., s.8-9. Dipnot 1

III- Ben onların nahiv adına yaptıklarını tasvip etmiyorum. Allah beni bu mikroba bulaşmaktan korusun.⁷⁶

Yukarıda aktardığımız münazaranın konusu "Kıyas-ı lugavi" diye isimlendirilen konuda gerçekleşmiştir. Buna eski alimler "sarf meseleleri", "temrin meseleleri", "enbiyetu't-tasrif" derlerdi. Muaz el-Herra, sarf ilminin prensiplerini değil bu ilmi ilk defa tesis eden kişidir. Temrin meseleleri sarfin pratik bir yönüdür.⁷⁷

Sarf ilminin el-Herra'ya isnadı işte bu kıssaya dayanmaktadır. Ebu Müslim'in, el-Herra'yı kınamasında es-Suyuti'nin sözünü teyit eden bir hususun bulunduğu zannına düşülmemelidir. Zira o, meşhur bir nahivci değildir.⁷⁸

Gerçekte sarf ilminin kurucusunun kim olduğu sorusuna net bir cevap vermek bu gün için çok güçtür. Bu durum bunu belirleyeceğimiz tarihi rivayetlerin kaybolmuş olmasından ileri gelmektedir. Sarfin H I. asrın ortalarından itibaren nahivle beraber doğmuş olduğu zannedilmektedir.⁷⁹

İslâm'ın başlangıcından beri ortaya çıkan sarfla ilgili lahına müracaat ettiğimizde nahivin ve sarfin temel prensiplerinin Hz. Ali'ye ve Ebu'l-Esved ed-Dueli'ye isnadı yanlış değildir. Çünkü Hz. Ali vezin ilmi hakkında bir yada iki konu yazmıştır. Bu ise sarfin esasını oluşturmaktadır.⁸⁰

Ebu Tayyib el-Lugavi (ö.351/962)'nin rivayet ettiği "سَطَطَ عَصَاتِي" lahını vb. kelime veznine bağlı hatalardır. Bu misalleri öğrendikten sonra bu gibi hataların yapılıp da sarfin ihmal edildiğini düşünmek doğru olmaz.⁸¹

Sonuç olarak sarf ilmi H.I. asrın ortalarında nahivle beraber dildeki lahının yayılmasına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilmin kurucusunun el-Herra olduğunu kabul etmemiz doğru değildir. Hz. Ali'nin Ebu'l-Esved'e bir taslak olarak sunduğu sahifede sarfla ilgili bir

⁷⁶ ez-Zubeydi, a.g.e., s.125 vd.; A.M. Muhyiddin, a.g.e., s.9

⁷⁷ el-Hindavi, a.g.e., s.55

⁷⁸ ez-Zubeydi, a.g.e., s.125

⁷⁹ el-Hindavi, a.g.e., s.56 vd.

⁸⁰ Neşetu't-tasrif s.20

⁸¹ el-Hindavi, a.g.e., s.57

kaç konu vardı. Dolayısıyla Ebu'l-Esved ed-Dueli, tıpkı nahiv ilminde olduğu gibi Hz. Ali'nin irşadı ile nahiv ve sarf meselelerini ayırmadan ele almış ve daha sonraki dönemde sarf, nahivden ayrılarak bağımsız bir bilim haline gelmiştir.

a- Sarfın Tarifi:

Sarf sözlükte bir nesneyi çevirmek, döndürmek, tahvil ve tagyir etmek, bir halden başka bir hale sokmak demektir. Yine fidye, tevbe, vezin, kıymet, diyet, ziyade, fazla, nafile, meyil ve iktisab manalarına da gelir.⁸² Öğretmenin çocukları okuldan salmasına da sarf denir. "bir sözü **صرف الحدث**" zamanın musibetleri, " **صرف الدهر**" süslemek ve söze yalan karıştırmak, " **صرف الدراهم**" para bozdurmak " **صرف الشراب**" ise şaraba su katmak ve şarap içmek manalarında kullanılır.⁸³ " **صرف**" kelimesinin bazen mekan zarfı bazen mastar olarak kullanıldığı da görülür.⁸⁴

Tasrif ise tefil vezninde, bir nesneyi pek çevirmek, döndürmek manasındadır. Sarftan farkı bunda mübalağa manasının bulunmasıdır. " **تصرف الرياح**" Rüzgarların bir yönden başka bir yöne çevrilmesi⁸⁵ " **تصرف الآيات**" ayetleri işleri idare etmek, " **تصرف الأمور**" tekrar tekrar açıklamak⁸⁶ manalarına gelir.

Sarf ve Tasrif kelimelerinin terminolojik manaları da vardır. Aslında Tasrif, Sarftan daha eski bir ıstılahtır. Sarf ise daha çok asrımızda yayılmış bir ıstılahtır.⁸⁷ Günümüzde sarf ve tasrif eş anlamlı kelimeler olarak kullanılmaktadır. Fakat mütekaddim alimler "Tasrif" kelimesini bir kelimeyi alıp mevcut başka bir kelimenin vezninden yeni bir kelime elde etmek manasında kullanmışlardır ki örneğin " **الضرب**" kelimesi alınıp " **ضرب**" kelimesinin vezni üzere " **ضرب**"

⁸² Lisānu'l-Arab IV,2435; A. Asım Efendi, el-Okyanusu'l-Basit Fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit, III,641

⁸³ Okyanus, III, 641.

⁸⁴ Lisānu'l-Arab, IV, 2434.

⁸⁵ Mesela bu manada bkz. Casiye 5; Bakara 164

⁸⁶ Mesela bu manada bkz. Ahkaf 27; En'am 46,65,105; Araf 57

⁸⁷ el-Hindavi a.g.e., s.15

kelimesinin elde edilmesi "Tasrif" olarak adlandırılır. Tasrif bu manada Sarftan bir cüzdür.⁸⁸

Sarf ilminin ıstılah manasına yani tarifine gelince konuyla ilgili kaynaklarda geçen en yaygın tarif şudur: "Sarf ilmi, Arapça kelimelerin kalıplarını irab ve bina dışındaki durumlarını anlamayı sağlayan temel kaideleri veren bir ilidir."⁸⁹

b-Sarf İlminin Konusu:

Yukarıda verilen tariften de anlaşılacağı üzere sarf ilminin konusu, mureb isimlerle mutasarrıf (çekimli) fiillerdir. Bu ilim dalı:

1. Mebni isimlerden
2. Camid fiillerden
3. Seslerden (kuş ve hayvan sesleri gibi)
4. Harflerden
5. Yabancı menşeli isimlerden bahsetmez.⁹⁰

c-Sarfı Nahiv Arasındaki Fark:

Sarf ilmi, Arapça kelimeleri tek tek ele alarak bu kelimelerin zatlarından bahseden bir ilimdir. Nahiv ilmi ise, Arapça kelimelerin cümle içerisindeki dizilişlerinden, pozisyonlarından ve sonlarının hareketlerinden bahseden bir ilimdir.⁹¹

⁸⁸ A.M. Muhyiddin, a.g.e., s.4-5

⁸⁹ Prof. Dr. Hüseyin Tural, Prof. Dr. H. Avni Çelik, Mebadiu ilmi's-sarf, s.5

⁹⁰ Mebadi s.5

⁹¹ Mebadi s.6

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurrahman Fehmi, Medresetu'l-Arab, İstanbul, 1304/1888
- el-Acluni, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-ilbas amma iştehere mine'l-Ehadisi ala Elsineti'n-nas I-II (3.Baskı) Daru ihyai Turasi'l-Arabi, Beyrut 1351
- el-Afgani, Said, Min tarihi'n-nahv
- Ahmed Emin, Duha'l-İslâm, Beyrut 1935
- Ahmet Asım Efendi, el-Okyanus el-Basit Fi Tercemeti'l Kamus el-Muhit, I-IV, İstanbul, 1305
- Arslan, Ahmet Turan, İmam Birgivi, hayatı, eserleri ve Arapça tedrisatındaki yeri istanbul 1992
- Azzam, Adurrahman, Batalu'l-Ebtal, Halep 1384
- el-Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr, el-Beyan ve't-Tebyin, nşr. M.Abdusselam Harun, I-IV, Mısır, 1395/1975
- Çetin, Nihat M., Eski Arap Şiiri, İstanbul 1973
- ed-Dani, Ebu Amr Osman, el-Muhkem fi Nakdi'l-Masahif, Dımaşk, 1379
- ed-Dıneveri, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, Uyunu'l-Ahbar, nşr. A.zeki el-Adevi, Kahire, 1343/1925
- Ebu Hayyan el-Endelusi, Tefsiru Bahri'l-Muhit, Mısır, 1358
- Ebu't-Tayyib el-Lugavi, Abdu'l-Vahid, Meratibu'n-nahviyyin nşr. M.Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1375/1955
- Fahredden er-Razi, Tefsiru'l-Kebir ev Mefatihu'l-Gayb (1.Baskı) Daru'l-Gad el-Arabi, Kahire 1991
- el-Hindavi, Hasen, Menahicu's-sarfiyyin ve Mezahibuhum, Dımeşk, 1989
- İbnu'l-Cinni, Ebu'l-Feth Osman, el-Hasais, I-III, Kahire 1952
- İbn Hallikan, Şemsuddin Ebu'l-Abbas, Vefeyatu'l-Ayan, nşr.
- İhsan Abbas I-VIII, Beyrut, 1968
- İbnu'l-Enbari, Kemaluddin Abdurrahman Ebu'l-Berakat, Nuzhetu'l-elibba fi tabakati'l-udeba, nşr. Ebul-fadl İbrahim, Kahire, 1386/1967

- İbnu'n-Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammet b. İshak, el-Fihrist
Beyrut, 1398/1978
- Kadı İyaz, İbn Musa b. İyaz, eş-Şıfa bi Tarifi hukuki'l-Mustafa, Beyrut
trs.
- Kâtip Celebi, Keşfu'z-Zunun an esami'l-kutub ve'l-Funun, nşr. M.Ş.
Yaltkaya-R. Bilge, I-II, 1st. 1360/1941
- El-Kıfti, Cemaluddin Ali b. Yusuf, İnbahu'r-ruvah ala erbainnuhah, nşr.
Ebu'l-fadl İbrahim, I-IV, Kahire -Beyrut, 1406/1986
- K. T. İ. A. Küçük Türk-İslâm Ans. Türk İslâm alemleri Tarih, Coğ.,
Etnografya ve Bibliyografya lugatı I-II Fas. İst., 1974-1978
- Mehmet Fehmi, Tarih-i Edebiyat-ı Arabiye İst. 1332.
- Mehmet Zihni Efendi, el-Muntehab fi Kavaidi's-Sarf, İst., trs.
es-Sirafi, Ahbaru'n-nahviyyin thk. ez-Zeyni, Mısır, 1955
- es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman, el-Muzhir fi ulumi'l-luga ve
envaiha, nşr. M. A. cad el-Mevla ve Diğerleri I-II, Kahire, trs.
_____ Tefsiru'l-Celaleyn, Kahire, 1966
_____ er-Rıyadu'l-enika fi şerhi'l-Esma thk. M. es-Said b. Besyuni
Zağlul, Beyrut, 1405.
- Tural, Hüseyin-çelik, H. Avni Mebadiu's-sarf, Erzyrum, 1986
- et-Tantavi, Muhammet, Neş'etü'n-nahv ve tarihu eşheri'n-nuhah
Taşköprizade, Ahmet b. Mustafa, I-III, nşr. Kamil Bekri, Kahire
- T. D. V. İ. A: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ez- Zehebi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmet. I-III, Kuveyt, 1961
ez- Zencani, Ebu Abdullah, Tarihu'l-Kur'an, Beyrut, 1388/1969
ez-Zeyyat, Ahmet Hasan, Tarihu'l-Edebi'l Arabi, Kahire, trs.
ez-Zirikli, Hayruddin, el-Alam, I-X, Beyrut, 1969
ez-Zubeydi, Ebu Bekr Muhammed, Tabakatu'n-nahviyyin ve'l-lu-
gaviyyin, nşr. M. Ebu'l-Fadl, Kahire, 1973